

Касымова А.Х.¹, Өтеуова Ә.О.²

¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

²М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Орал, Қазақстан

СӨЙЛЕУ ДАМУЫНДА АУЫТҚУЫ БАР ЕРЕСЕК МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТИСІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Әлемнің әртүрлі елдерінде жас кезеңдері бойынша балалардың әлеуметтенуі, қалыптасуы сияқты мәселелер психологтардың, философтардың, әлеуметтанушылардың зерттеулерінің өзектілігі болып табылады. Соңғы жылдардағы маңыздысы – баланың әлеуметтік интеллектісінің дамуы. Мақалада «әлеуметтік интеллект» ұғымына ғалымдардың анықтамалары, айтқан пікірлері келтірілген. Сонымен, әлеуметтік интеллект – басқа адамдарды түсіну және әрекет ету немесе басқаларға қатысты әрекет ету қабілеті. «Әлеуметтік интеллект» ұғымын алғаш рет Э.Торндайк психологияда қолданған. Кейіннен көптеген ғалымдар бұл ұғымды анықтауға және түсіндіруге өз үлестерін қосты. Г.Оллпорт әлеуметтік интеллектті басқа адамдар туралы тез, дерлік автоматты пікірлер айту, адамның реакциясын ең жоғары дәлдікпен болжау қабілетімен байланыстырды. Сонымен бірге, ол әлеуметтік интеллектті адамдармен қарым-қатынасқа ықпал ететін ерекше «әлеуметтік сыйлық» ретінде сипаттаған.

Түйін сөздер: сөйлеу дамуының ауытқуы, әлеуметтік интеллект, мектепке дейінгі жас, қарым-қатынас.

Касымова А.Х.¹, Өтеуова А.О.²

¹Западно-Казахстанской аграрно-технической университет имени Жангир хана

²Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова

Уральск, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОТКЛОНЕНИЯМИ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ

Аннотация

Такие проблемы, как социализация, формирование детей в разных странах мира по возрастным периодам, являются актуальными для исследований психологов, философов, социологов. Важным в последние годы является развитие социального интеллекта ребенка. В статье приводятся определения, мнения ученых к понятию "социальный интеллект". Таким образом, социальный интеллект – это способность понимать и реагировать на других людей или действовать по отношению к другим. Понятие "социальный интеллект" впервые использовалось Э. Торндайком в психологии. Впоследствии многие ученые внесли свой вклад в определение и интерпретацию этого понятия. Г. Оллпорт связывал социальный интеллект со способностью быстро, почти автоматически высказывать мнения о других людях, прогнозировать реакцию человека с максимальной точностью. В то же время он описал социальный интеллект как особый «социальный дар», который способствует общению с людьми.

Ключевые слова: отклонение речевого развития, социальный интеллект, дошкольный возраст, общение.

STUDY OF THE SOCIAL INTELLIGENCE OF OLDER PRESCHOOLERS WITH SPEECH DEVELOPMENT DISABILITIES

Abstract

Such problems as socialization, the formation of children in different countries of the world by age periods are relevant for the research of psychologists, philosophers, sociologists. The development of a child's social intelligence has been important in recent years. The article provides definitions, opinions of scientists on the concept of "social intelligence". Thus, social intelligence is the ability to understand and react to other people or act towards others. The concept of "social intelligence" was first used by E. Thorndike in psychology. Subsequently, many scientists have contributed to the definition and interpretation of this concept. G. Allport associated social intelligence with the ability to express opinions about other people quickly, almost automatically, and predict a person's reaction with maximum accuracy. At the same time, he described social intelligence as a special "social gift" that promotes communication with people.

Keywords: *deviation of speech development, social intelligence, preschool age, communication.*

Кіріспе. Әлеуметтік психологиядағы көп зерттеліп жатырған категориялардың бірі – әлеуметтік интеллект мәселесі. Әлеуметтік интеллект әртүрлі ғылыми мектептер мен психологиялық білім салаларының өкілдерінің, философтардың, әлеуметтанушылардың өзекті тақырыбына айналып отыр.

Психологиялық сөздікте «интеллект» сөзі (ағыл. intelligence; лат. intellectus — түсіну, таным):

1) кез-келген іс-әрекеттің сәттілігін анықтайтын және басқа қабілеттің негізін құрайтын білім мен мәселелерді шешудің жалпы қабілеті;

2) адамның барлық танымдық қабілеттерінің жүйесі: сезім, қабылдау, есте сақтау, елестету, ойлау, қиял;

3) мәселелерді «ақыл-ойда» сынақ пен қатесіз шешу мүмкіндігі. Жалпы ақыл-ой қабілеті ретінде тұжырымдамасы жаңа өмірлік міндеттерге сәтті бейімделумен байланысты мінез-құлық сипаттамаларын жалпылау ретінде қолданылады [1].

С.И.Ожеговтің зерттеуі бойынша орыс тілінің түсіндірме сөздігінде «интеллект» сөзін «адамның ойлау қабілеті, ақыл-ой бастауы» деп қарастырады [2].

Ал неміс психологы, персоналистік психологияның негізін қалаушы В.Штерн интеллект – бұл кейбір жалпы қабілеттің жаңа өмірлік жағдайларға бейімделуі деп тұжырымдайды [3].

Категория ретінде әлеуметтік интеллект алғаш рет Э.Торндайктың жазбаларында 1920 жылдан пайда болды, ол әлеуметтік интеллект арқылы басқаларды түсіну және оларға қатысты өзін-өзі ұстау қабілетін түсінуді ұсынды [4]. Көптеген ғалымдар бұл ұғымды анықтауға, түсіндіруге өз үлестерін қосты. Солардың бірі 1937 жылы Г.Оллпорт әлеуметтік интеллектті басқа адамдар туралы тез, дерлік автоматты пікірлер айту, адамның реакциясын ең жоғары дәлдікпен болжау қабілетімен байланыстырды. Сонымен бірге, ол әлеуметтік интеллектті адамдармен қарым-қатынасқа ықпал ететін ерекше «әлеуметтік сыйлық» ретінде сипаттаған [5].

XXI ғасырдың басында әлеуметтік интеллект ұғымы жан-жақты және әртүрлі сипаттамаларға ие болды: бұл құбылыс әлеуметтік психиканың ең күрделі құрылымы, оның ішінде әлеуметтік жағдайды қабылдаудан басталып, оны ұтымды өңдеуге, түсіндіруге дейін, сонымен қатар адамның эмоционалды қатынасы, оның мінез-құлқы. Сонымен, әлеуметтік интеллект дегеніміз бұл адамның өзін және басқа адамдарды басқару қабілеті. Оған

импульсивтілікті бақылау, өзін-өзі реттеу, өзіне деген сенімділік, оптимизм, өзін-өзі ынталандыру, айналасындағы адамдармен сындарлы қарым-қатынас құру мүмкіндігі кіреді.

Әлеуметтік интеллектті түсіндірудің әртүрлі тәсілдерімен көптеген зерттеушілер оны қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу жағдайына сәтті бейімделу тәсілі деп қарастырған. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік интеллект категориясы дамуында ауытқуы бар балалардың психологиясына – арнайы психологияға қатысты болып келеді. Арнайы психология арнайы педагогикамен қатар, денсаулық пен психикалық даму тұрғысынан да, қоғамға кіру, ондағы қалыптасу тұрғысынан да дамуында ауытқуы бар балалар мен жасөспірімдерді бейімдеу, оңалту және түзету мәселелерімен айналысады. Демек, дамуында ауытқуы бар балалардағы әлеуметтік интеллектті зерттеу және осы білім нұсқасының компоненттерін дамытудың тиімді жолдарын іздеу арнайы психологияның теориялық және қолданбалы салалары үшін маңызды болып табылады.

Арнайы психологияда әлеуметтік интеллектті дамыту мәселелері жұмыстың өзекті бағыты болып табылады. Отандық ғылымда дамуында ауытқуы бар балалардың әлеуметтік интеллектісін зерттеген бірқатар зерттеушілер бар, олар: О.К.Агавелян, Е.Е.Димтриева, Л.Г.Соловьева, С.Н.Сорокоумова, Л.Ф.Фатихова. Олар дамуында ауытқуы бар балалардың барлық жағдайында әлеуметтік интеллект құрылымының жүйелі түрде бұзылысы бар деп айтқан.

Қазақстанда әлеуметтік бейімделу жағын Р.А.Сулейменова қарастырса, Қ.С.Кенжебаева болашақ педагогтердің әлеуметтік интеллектісінің дамуындағы психологиялық ерекшеліктерін, С.Б.Калаханова бастауыш сынып оқушыларының интеллектісін өз жұмыстарында қарастырған.

Біздің қарастырғалы отырған ауытқу түрі – сөйлеу. Сөйлеу – тек адамға ғана тән ең маңызды психикалық, коммуникативті қызмет болып табылады. Сөйлеудің және оның мағыналық бірлігі – сөздің негізінде қабылдау, елестету, есте сақтау сияқты психикалық процестер қалыптасып дамиды. Баланың құлағында мүкістігі жоқ, ой өрісі бұзылмаған, бірақ оның бүкіл психикасының дамуына әсер етуі мүмкін емес сөйлеу қабілетінің едәуір бұзылыстары бар болған жағдайда біз ерекше категориялы балалар – сөйлеу қабілеті бұзылған балалар туралы сөз қозғаймыз. Сөйлеу қабілетінің қандай да бір патогендік фактордың әсерінен пайда болған бұзылыстары өзінен-өзі жойылмайды және арнайы ұйымдастырылған коррекциялық-логопедиялық жұмыс жүргізілмесе, баланың келешектегі дамуына кері әсерін етуі мүмкін [6].

Сөйлеу дамуының ауытқуы немесе сөйлеу тілінің дамымауы дегеніміз – кейбір сөйлеу функцияларының немесе сөйлеу жүйесінің қалыптасуының төмен деңгейі [7].

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – сөйлеу дамуында ауытқуы бар мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік интеллекттің даму ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеу нысанымыз – сөйлеу дамуында ауытқуы бар ересек мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік интеллектісі.

Зерттеу пәні – сөйлеу дамуында ауытқуы бар ересек мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік интеллектісін зерттеу ерекшеліктері.

Зерттеу болжамы: сөйлеу дамуында ауытқуы бар ересек мектеп жасына дейінгі балаларда әлеуметтік интеллектіні дамыту келесі жағдайларда сәтті болады, егер:

- сабақ өткізу кезінде баланың жеке ерекшеліктері есепке алынса;
- баланың әлеуметтік интеллектісін сабақ кезінде сюжеттік-рөлдік ойын, түзете-дамыту жаттығулары арқылы үйлесімді жүзеге асырылса,
- білім беру мекемесінің педагогтары мен ата-аналарға ағартушылық кеңестер берілсе, онда балалардың өзін және өзгелерді бағалауы, өзіне деген сенімділігі артып, айналасындағы адамдармен жақсы қарым-қатынас құрады.

Біз зерттеу жұмысымызда қолданылатын теориялық бойынша: зерттеу тақырыбы бойынша арнайы психологиялық-педагогикалық, логопедиялық әдебиеттерді пайдаланып, статистикалық, ғылыми деректерді талдау және зерделеу, модельдеу, салыстыру. Эмпирикалық әдістеріне: ересек мектеп жасына дейінгі балаларды бақылау, әңгімелесу,

Н.В.Микляеваның «Экспресс-диагностика социального интеллекта старших дошкольников с ограниченными возможностями здоровья» әдістемесі, ата-аналарға сауалнама.

Сөйлеу дамуында ауытқуы бар балалардың әлеуметтік интеллектісін зерттеу жұмысының базасы «Жаңақала балалар бөбекжайы», ересек мектеп жасына дейінгі 4-5 жастағы 20 бала қатысты, соның ішінде тәжірибелік топ ретінде психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңестің (ПМПК) қорытындысы бар сөйлеу дамуында ауытқуы бар 10 бала, бақылаушы топқа қалыпты дамыған 10 бала. Балаларды сырттай бақылап болғаннан кейін, екі топтың әлеуметтік интеллектісін тексеру мақсатында Н.В.Микляеваның «Экспресс-диагностика социального интеллекта старших дошкольников с ограниченными возможностями здоровья» әдістемесін қолдандық [8]. Әдістеме Дж.Гилфордтың «Әлеуметтік интеллект» тестіне ұқсас, Я.И.Михайлованың мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың әлеуметтік интеллектін зерттеу әдістемесіне сүйене отырып жасалған. Әдістемелік 3 бөлімнен тұрады: кіші мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік интеллектісін тексеру, ересек мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік интеллектісін тексеру және дамуында ауытқуы балалардың әлеуметтік интеллектісін тексеру.

Зерттеудің нәтижесі. Әдістеме 4 блоктан тұрады, әр блокта 2 тапсырмадан тұрады (тек 2 блокта ғана 3 тапсырма берілген):

1. «Аяқталған әңгімелер» № 1 блок: балаға белгілі бір жағдайды бейнелейтін сурет және оның аяқталуының нұсқаларын көрсететін суреттер ұсынылады. Олардың біреуін таңдау керек.

2. «Өрнек топтары» № 2 блок: балаға вербалды емес өрнектер бейнеленген үш сурет салынған сурет ұсынылады: адамның сезімдерін, ойларын, күйлерін білдіретін мимика, позалар, ым-ишаралар. Сондай-ақ эмоциялар бейнеленген смайликтер ұсынылған, бала өрнектер тобына сәйкес келетін бір эмоцияны таңдауы керек.

3. «Ауызша өрнек» № 3 блок: балаға әртүрлі жағдайлардың бейнесі бар 3 сурет ұсынылады және белгілі бір интонациямен айтылатын және суреттегі қандай жағдайға сәйкес келетінін анықтайтын сөйлем ұсынылады.

4. «Қосымша әңгімелер» № 4 блок: балаға алдымен дәйекті сюжеттік ретпен суреттер сериясы ұсынылады, бірақ серияда бір сурет жетіспейді, содан кейін мұғалім тағы 3 суретті көрсетеді, олардың ішінен сюжетте жоқ суретті таңдау керек.

Ересек мектеп жасына дейінгі балалардағы әлеуметтік интеллект диагностикасының нәтижелерін бағалау:

2 балл – бала барлық сұрақтарға өз бетінше жауап береді, суреттерде не бейнеленгенін дұрыс түсінеді және сипаттайды, өз көзқарасын дәлелдейді.

1 балл – бала суретте не өздігінен, бірақ қателіктермен, дәлсіздіктермен не бейнеленгенін анықтайды, бейнеленген нәрсені түсіндіру қиын.

0 балл – бала айтарлықтай қиындықтарға тап болады, тапсырманы өз бетінше шеше алмайды, суреттерде не бейнеленгенін түсінбейді, оның жауабын дәлелдей алмайды.

Ал әр блок бойынша бағалау көрсеткіштері:

№ 1 блок:

4-3 балл — жоғары деңгей: бала басқа адамдардың мінез-құлқын барабар бағалай алады және олардың әрекетінің салдарын болжай алады. Ол белгілі бір жағдайларда өзін қалай ұстау керектігін және неге екенін түсінеді. Бала әлеуметтік мінез-құлық нормаларын біледі және сақтайды.

2-1 балл — орташа деңгей: бала басқа адамдардың іс-әрекеттерін бағалауда, сондай-ақ белгілі бір мінез-құлықтың салдарын болжауда (өзінің де, басқалардың да) кейбір қиындықтарға тап болады.

0 балл – төмен деңгей: бала өзінің мінез-құлқы мен басқа адамдардың мінез-құлқының салдарын болжай алмайды, өзінің теріс мінез-құлқымен басқа адамдардың эмоциялары мен сезімдерін түсінбейді.

№ 2 блок:

6-5 балл – жоғары деңгей: бала өзгелердің және өзінің эмоцияларын, олардың себептерін және қандай жағдайларда болатынын түсінеді. Ол сондай-ақ осы эмоцияларды көрсете алады.

4-2 балл — орташа деңгей: Бала адамның белгілі бір эмоцияларының (өзінің де, басқа адамдардың да) пайда болу себептерін анықтауда қиындықтарға тап болады, бала басқа адамдарға қатысты эмоциялар көрсетуде қиындықтарға тап болады.

1-0 балл — төмен деңгей: бала өзінің және басқалардың эмоцияларын, олардың себептері мен белгілі бір жағдайлардағы орнын түсіне алмайды.

№ 3 блок:

4-3 балл-жоғары деңгей: бала осы фраза мен жағдайдың байланысын оңай орнатады, таңдаудың себебін түсіндіре алады.

2-1 балл — орташа деңгей: бала фразаны жағдайға дұрыс байланыстырады, бірақ неге бұлай болу керектігін білмейді. Немесе оған мұғалімнің көмегі қажет (не бейнеленгенін түсіндіру).

0 балл – төмен деңгей: бала сөйлем мен жағдай арасындағы байланысты анықтай алмайды, суреттерде не бейнеленгенін мүлдем түсінбейді.

№ 4 блок:

4-3 балл – жоғары деңгей: бала жағдайды түсінеді, оның барлық кезеңдерін дұрыс анықтайды, таңдау себебін түсіндіре алады.

2-1 балл — орташа деңгей: бала жағдайды түсінуде кейбір қиындықтарды бастан кешіреді, жеке кезеңдерді бір сюжетке біріктіру қиынға соғады.

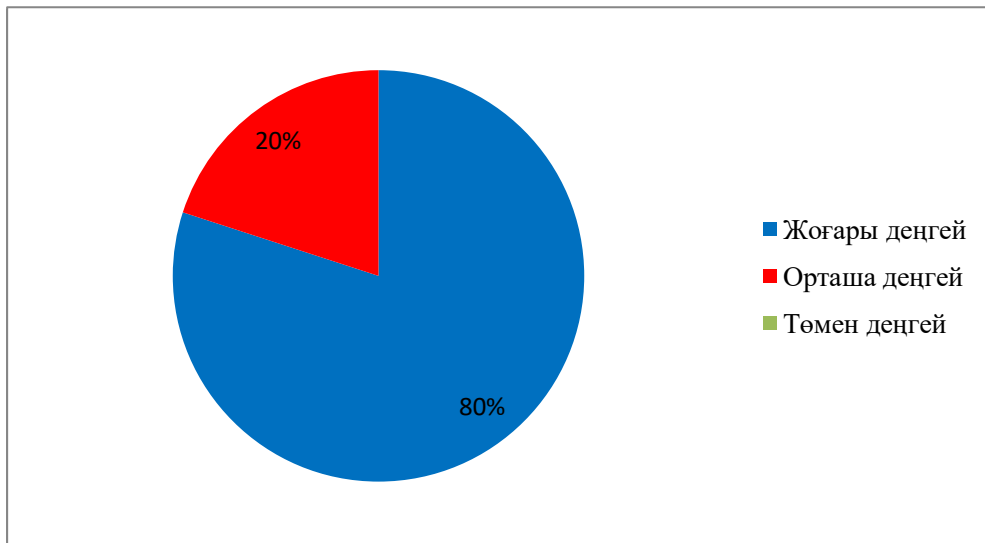
0 балл – төмен деңгей: бала сюжеттің логикасын түсіне алмайды, кескіннің жеке бөлшектерін сипаттайды.

Зерттеуге қатысқан балалар саны – 20 бала. Соның ішінде ең бірінші диагностика қалыпты дамыған 10 балаға жүргізілді.

1-кесте. Бақылаушы топтың (қалыпты дамыған балалардың) элеуметтік интеллектісінің баллдық көрсеткіштері

Р/с	Аты-жөні	1 блок	2 блок	3 блок	4 блок	Жалпы деңгейі
	М.С.	4	6	4	4	Жоғары деңгей
	С.А.	3	5	4	3	Жоғары деңгей
	А.Б.	4	6	4	3	Жоғары деңгей
	Е.Н.	3	3	2	2	Орташа деңгей
	А.Е.	4	3	4	4	Жоғары деңгей
	А.Н.	3	2	2	2	Орташа деңгей
	А.О.	4	3	4	4	Жоғары деңгей
	А.Т.	4	6	4	3	Жоғары деңгей
	Б.Н.	3	5	4	4	Жоғары деңгей
	Н.А.	3	5	3	4	Жоғары деңгей
	Әр субтест бойынша қорытынды	Жоғары - 10 Орташа - 0 Төмен - 0	Жоғары -5 Орташа -5 Төмен - 0	Жоғары - 10 Орташа - 0 Төмен - 0	Жоғары -10 Орташа - 0 Төмен - 0	Жоғары деңгей – 8 бала Орташа деңгей – 2 бала

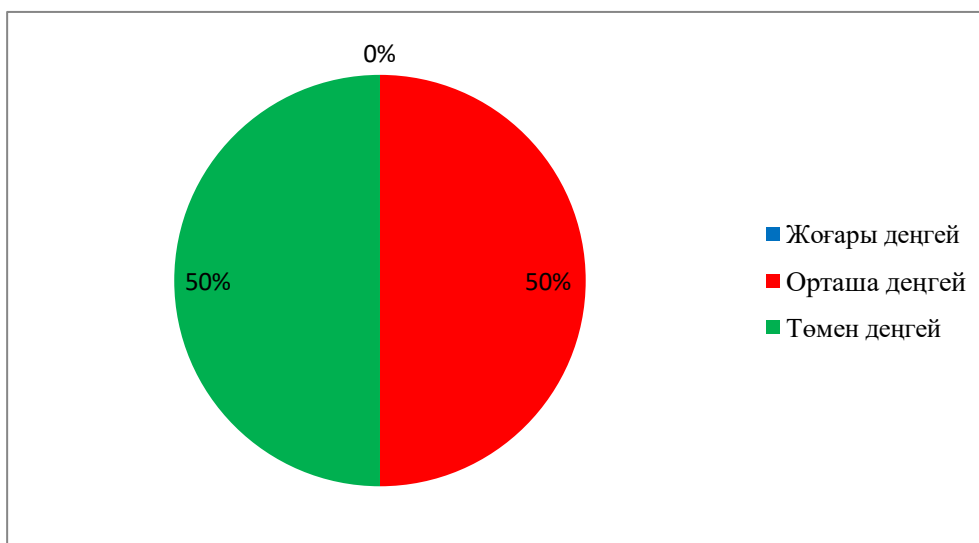
Диаграмма-1. Бақылаушы топтың (қалыпты дамыған балалардың) әлеуметтік интеллектісінің пайыздық көрсеткіштері

2-кесте. Тәжірибелік топтың (сөйлеу дамыуында ауытқуы бар балалардың) әлеуметтік интеллектісінің баллдық көрсеткіштері

Р/с	Аты-жөні	1 блок	2 блок	3 блок	4 блок	Жалпы деңгейі
	А.С.	6	5	3	5	Орташа деңгей
	С.Б.	6	4	2	2	Төмен деңгей
	Н.Б.	5	6	2	5	Орташа деңгей
	Е.С.	5	4	2	4	Төмен деңгей
	Р.Е.	5	5	3	5	Орташа деңгей
	М.Н.	4	4	3	4	Төмен деңгей
	Д.О.	6	5	3	5	Орташа деңгей
	А.Н.	6	6	3	4	Орташа деңгей
	Р.Н.	4	5	2	4	Төмен деңгей
	М.А.	4	5	2	4	Төмен деңгей
	Әр субтест бойынша қорытынды	Орташа - 7 Төмен - 3	Орташа -7 Төмен - 3	Орташа - 5 Төмен - 5	Орташа - 4 Төмен - 6	Орташа деңгей – 5 бала Төмен деңгей – 5 бала

Диаграмма-2. Тәжірибелік топтың (сөйлеу дамуында ауытқуы бар балалардың) әлеуметтік интеллектісінің пайыздық көрсеткіштері

Бұл әдістемені жүргізу арқылы біз балалардың басқаларды түсіну қабілетінің деңгейін, баланың қоршаған шындыққа қатынасын және қоршаған ортаға деген көзқарасының деңгейін, баланың адамдардың мінез-құлқының салдарын алдын-ала болжай білу деңгейін анықтадық.

Қорытынды. Қорытындылай келе, бақылаушы топ пен тәжірибелік топтың әлеуметтік интеллектісінің деңгейлерін анықтадық. Көріп отырғанымыздай, сөйлеу дамуында ауытқуы бар балалардың деңгейлері қалыпты балаларға қарағанда төмен. Өйткені, сөйлеу дамуында ауытқуы бар балалар өз ойларын сөзбен жеткізуде қиналады.

Диагностика нәтижесі арқылы қалыпты дамып келе жатқан балалар дамуында ауытқулары бар балаларға қарағанда адамдар сезінетін эмоцияларды дәлірек білетінін, олар кейіпкерлердің эмоционалды күйлерін дұрыс атауға ғана емес, сонымен қатар оларды өз өмірлеріндегі, көркем шығармалардағы мысалдарды қолдана отырып түсіндіруге бейім келетінін білдік. Балалар көбіне суретте бейнеленген оқиғаға, кейіпкерлердің экспрессивті сипаттамаларына және әңгіме мәтініне сүйенеді. Балалар кейіпкерлердің мінез-құлқына байланысты оқиғалардың дамуын болжауға, сондай-ақ оқиға мен эмоционалды жағдайға әкелген себептерді атауға бейім. Балалар негізінен адамның эмоционалды жағдайын танудың жоғары деңгейін көрсетті.

Ал сөйлеу дамуында ауытқуы бар балалар тапсырмаға қызығушылық танытты, бірақ бұл әрқашан оның тиімділігін қамтамасыз ете бермейді. Тапсырма вербалды емес деңгейде орындалған кезде, осы санаттағы балалар бірнеше қателіктер жіберді, ал кейбір эмоцияларды белгілеу кезінде дәлсіздіктер пайда болды: эмоциялар шамамен аталды, ал зат есімдерге қарағанда етістіктер жиі қолданылды. Тапсырмаға деген қызығушылық және оны орындау тиімділігі төмен. Жалпы алғанда, бұл топтың балалары эмоцияны тану қабілетінің даму деңгейінде қалыпты дамып келе жатқан құрдастарынан артта, орташа және төмен деңгейді көрсетті, дегенмен олар бірінші блоктағы тапсырмаларды екіншісіне қарағанда сәтті орындады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Bolshoi psichologicheskii slovar* (https://gufo.me/dict/psychologie_dict/intellekt)

2. Ojegov S.I.: *Tolkovyj slovar rýsskogo iazyka*. 2015. - 736 s.
3. Hlebodarova O.B. *Náychnye podhody k izýchený sosalnogo intellekta v psihologii*// *Molodoi ýchenyi*.- 2011. - №11 (34). – 139 s.
4. Ivanova I.A. *Osnovnye napravlenia issledovania sosalnogo intellekta v otechestvennoi náýke i zarybejom*//*Sbornik náychnyh trýdov Sevkaugtý. Seria «Gýmanitarnye náýki» № 3. [Elektronnyj resýrs]* – Rejim dostýpa: <http://www.ncstu.ru>, svobodnyi.
5. Korjova E.Iý. *Psihologia lichnosti: Tipologia teoriticheskikh modelei*. – Spb.: *Institýt psihologii cheloveka*, 2004. – 542 s.
6. Abaeva Ğ.A. *Arnay pedagogika jáne psihika negizderi: Oqý quraly*. – Almaty, 2014. - 146 b.
7. Ómirbekova Q.Q, Orazaeva G.S, Tólebieva G.N, Ibatova G.B. *Logopedia: Oqýlyq*. – Almaty: *JSHS RPBK «Dáyir»*, 2011. – 648 b.
8. Mikláev N.V. *«Ekspress-diagnostiki sosalnogo intellekta detei doshkolnogo vozrasta» // Metodicheskoe posobie*. g.Krasnodar, 2020 g.